

4 *De Pondal a Novoneyra,* de Méndez Ferrín: o proceso xeracional como foco poetolóxico

---

Sumario 4.1 Procedencias. – 4.2 Un dobre foco. – 4.3 Potencial poetolóxico da proposta.

¡Lembranzas, tempo, triste teoría das horas!
(X.L. Méndez Ferrín, «Brindis»,
Voce na néboa, 1957)

4.1 Procedencias

No conxunto da produción crítica e historiográfica de X.L. Méndez Ferrín hai un título que expón o aparente paradoxo de conformar unha proposta tan influente e asumida como pouco debatida e estudada nos seus fundamentos e condicionantes, ou até na súa posíbel correlación coa obra literaria propia e as súas específicas escollas poéticas. Bardante algún pormenor pouco máis ca nominal, non constitúe esaxeración ningunha, en efecto, falar dunha adhesión case xeneralizada ás propostas historiográficas e periodolóxicas sobre a poesía dos tres primeiros cuartos do século XX concretadas no libro de 1984 *De Pondal a Novoneyra* (cf. Samartim 2011, 193-8), resultado das investigacións que levaran ao autor once anos antes a doutorarse en Filoloxía na Universidade de Santiago de Compostela e que conta aínda cun antecedente académico previo, a tese de licenciatura lida en Madrid no ano 1960 arredor da obra poética pondaliana.

Son varias as razóns para regresar a un territorio sobre o que xa concretei algunha análise (Casas 2000b, 121-36). O único que resulta pertinente mencionar agora ten que ver coas singularidades de diversa orde ás que aparece asociado o corpo de proposicións debidas a Méndez Ferrín. Baste considerar tres aspectos: o momento histórico en que se presentou aquela tese de doutoramento, dirixida por un Ricardo Carvalho Calero que ocupaba a cátedra de Lingua e Literatura Galega desde uns meses antes; as presumíbeis discrepancias de criterio estético-literario ou político entre orientador e doutorando –respecto á ausencia dun modernismo galego e ás consecuencias disto nos ritmos literarios arredor de 1900, por exemplo–, que, porén non semella que afectasen en profundidade nin á comprensión global da traxectoria estudada nin aos procedementos filolóxicos e historiográfico-literarios priorizados; e, en fin, a febleza da tradición crítica coa que Méndez Ferrín tivo que dialogar a propósito do seu obxecto de investigación, en especial se se pensa no curso da poesía galega máis inmediata, a dos anos cincuenta e sesenta e, de xeito específico, na debida á xeración das Festas Minervais. O acto público da defensa da tese potenciou de xeito colateral o debate sobre as limitacións das ensinanzas lingüístico-filolóxicas na universidade da ditadura. Como na experiencia anterior de Dosinda Areses (1914-1984), estaba claro que esa formación seguía a precisar do suplemento voluntarista e autodidacta que salvase as carencias institucionais e as do profesorado, no tempo de aprendizaxe de Ferrín algo máis receptivo ca no de Areses aos operativos metodolóxicos da estilística idealista e da romanística alemá, cando menos en Madrid.

En diálogo con Salgado e Casado (1989, 251-4), Ferrín introduciu unha nota relevante a propósito do paso da tese doutoral ao libro editado por Xerais. Nese proceso deuse unha decisión meditada a prol do carácter didáctico da publicación para procurar así dous obxectivos. O primeiro, vigorizar o discurso crítico galego, xulgado como inoperante, reducido ao saúdo formulario de novidades e ao anacronismo dunha rasa erudición, realidade esta que sempre preocupou a Ferrín segundo deixan ver as súas *Conversas* con Xosé Manuel del Caño (2005, 170-5); o segundo, subliñar a existencia dunha tradición literaria propia, sólida no eido poético e autónoma nos procesos estéticos con relación a outras tradicións nacionais próximas, non só por motivos de tipo socio-económico, político e cultural senón tamén estritamente literarios.

A propósito destes dous obxectivos será ben puntualizar que a crítica en Ferrín non renuncia nunca a fundamentarse no rigor filolóxico. Asemade, que a autonomía dos procesos non resulta equiparada ao diferencialismo na asimilación da tradición cultural común aos europeos, adoito lida como tecido intertextual compartido, especialmente dispoñíbel en canto repertorio temático.

4.2 Un dobre foco

O interese actual dista de obrigarse a unha discusión de fondo sobre a dinámica histórica da poesía galega a partir de Eduardo Pondal, ou sobre os referentes teóricos do pensamento histórico-literario de Ferrín. O que pretendo nestas poucas páxinas é ben máis humilde. Consiste en apuntar algo relativo ao modo en que a ordenación periodolóxica que postula o crítico-historiador constitúe un foco poetolóxico dobre:¹ postula unha concreta dinámica histórica que afecta a grupos de idade e a individualidades no terreo da produción poética e, á vez, en termos declarativos e explicativos, afecta á construción e á identificación do seu discurso poético individual (en definitiva, concirne á conciencia da poética propia).

En traballos escritos nos primeiros anos corenta como desenvolvemento dos presupostos do Círculo de Praga, René Wellek e Felix Vodička coincidiron en chamar a atención sobre a condición do período literario en canto treito dun proceso evolutivo que xira arredor do cambio no sistema de normas e valores dominantes. Hai tres ideas fundamentais nesa posición: 2) negar que un período poida autorreferirse ou explicarse sen saír dos seus límites; 2) explicar o proceso literario como loita permanente en que se xoga a prevalencia dun corpo normativo e axiolóxico (non só de dimensión estética ou poética); e 3) entender a historia literaria como reconstrución da norma e da xerarquía epocal. De aquí nace a coñecida proposta de Wellek para manexar a noción de período como concepto dinámico regulador e non como transunto dalgunha metafísica.

En *De Pondal a Novoneyra* Ferrín móstrase próximo a esta comprensión da historia literaria e da correspondente articulación periodolóxica en termos conceptuais, malia o seu desenvolvemento concreto non ser tan decididamente empírico como aconsellaba Vodička ao estar pexado por un protagonismo excesivo das xeracións como axentes da mudanza histórica. Apréciase todo isto con claridade lendo por exemplo o capítulo segundo, «Antre dous séculos» (Méndez Ferrín 1984, 31-8), e observando nel a rendibilidade proxectada pola dialéctica entre inmovilismo e cambio literario.

Faise pertinente a este respecto concretarmos as tradicións de pensamento postas en xogo por Ferrín, porque xa aí se localizan algunhas dificultades e pode ser que certas aporías con repercusión na alternancia de prodecementos indutivos e dedutivos. Cales son as tradicións habilitadas que inciden no modelo periodolóxico ferriniano? Creo que como mínimo as tres seguintes: o positivismo,

1 O adxectivo *poetolóxico* fai referencia aquí ao estudo e análise dunha poética (epocal, xeracional, autorial...) ou ás relacións que algún dos factores específicos desa poética establece con determinados principios ou circunstancias da produción textual.

o historicismo marxista e o idealismo, concretado este último ben como estilística ben como fenomenoloxía.

Isto explica que en *De Pondal a Novoneyra* se conxugue, no nivel global, o rigorismo dunha lei marco das series xeracionais² coa asimilación das premisas historicistas hegeliano-marxistas,³ e, nun nivel micro ou divisional, o exame sociolóxico⁴ cos operativos spitzerianos do ‘desvío’ e do ‘círculo filolóxico’ como ferramentas analítico-interpretativas.⁵ Contemplado o asunto en perspectiva disciplinaria, cabe afirmar que un dos retos asumidos por Ferrín no seu libro foi o de facer compatíbeis a crítica –de porparte, unha crítica con forte marca avaliativa, unha crítica de intervención– e a historia literaria. Por iso mesmo resulta meridiana en termos declarativos a referencia, no discurso de Dosinda Areses (1998, 60), a unha vía de harmonización entre os métodos de Leo Spitzer e Ernst Robert Curtius. Ou, en grao non tan decisivo, a receptividade explícita ás prácticas que identifican o quefacer crítico en Charles-Augustin Sainte-Beuve. A táboa tradición/contradicción preséntase así vizosa, produtiva.

4.3 Potencial poetolóxico da proposta

As bases epistemolóxicas e críticas que acabo de esquematizar (e simplificar) e a formalización consecuenta dunha proposta historiográfica articulada en sete períodos-xeracións posúen de seu, segundo salientei, un potencial poetolóxico que serve ao autor para iluminar os rumbos da poesía galega entre a denominada ‘escola formalista’ e a promoción de escritores á que el propio implicitamente se adscribe. E, acaso de maneira subsidiaria, tamén para unha autoindagación reflexiva centrada nas súas opcións individuais como poeta, aínda que só sexa porque elixir o pasado-tradición que se relata e a específica forma narrativa dese relato constitúen unha declaración sobre a comprensión do acto enunciativo historiográfico e sobre o que o

2 «Para o autor, xeración é un conxunto de escritores nados nun período de dez anos, que se configuran colectivamente nun determinado intre histórico, e en relación con determinado estadio da tradición literaria precedente» (Méndez Ferrín 1984, 71). Cítase pola primeira edición. Na segunda edición (1990) –tamén en Edicións Xerais de Galicia– consérvase o formato e a paxinación orixinais, aínda que variaron capa e paratextos.

3 «Nesta obra enténdese a xeración de textos poéticos en lingua galega como parte do proceso de liberación nacional do noso pobo» (Méndez Ferrín 1984, 17). Pouco despois, o autor sinala como signo determinante do século XX na cultura galega o «independentismo espiritual e estético» inaugurado por Pondal (Méndez Ferrín 1984, 18).

4 Véxase como exemplo a epígrafe «Caracteres culturais», referida á xeración das Festas Minervais (Méndez Ferrín 1984, 257-68).

5 Léase a análise do libro *Nimbos*, de Díaz Castro (Méndez Ferrín 1984, 199-207).

historiador (e o poeta) decide representar como axente dun discurso que trascende o rexistro de datos e que ten moito de produción/invencción. Se non de realidade si polo menos de sentido.

Veremos estas dúas claves xuntas e en apurada sinopse, sen esquecer por certo que narratividade e epización son consubstanciais ao taller poético ferriniano (Cochón 2006). Para limitar as inevitábeis imprecisións, delinéase unha serie de marcas interconectadas en *De Ponal a Novoneyra* como espiral conceptual e argumentativa que merecería algún desenvolvemento complementario, agora inabordable por razón de espazo. A orixe está en Ponal, para Ferrín o «primeiro poeta galego moderno» (1984, 17). A súa poética, continuada en ton menor por outros membros da escola formalista, funciona en termos historiográficos ao longo do volume *De Ponal a Novoneyra* como padrón fidedigno de modernidade e como metrónomo xeracional con atención preferente ao cambio literario lido en canto (des) regulación normativa e (des)axuste de valores estéticos, culturais, políticos, morais...

Xerarquía, entidade e proxección mídense nos poetas do século XX –Manuel Antonio, Aquilino Iglesia Alvariño, Álvaro Cunqueiro, Manuel Cuña Novás, Alexandre Cribeiro...– e nas promocións das que estes poidan ser epónimos por comparación tácita con Ponal e coas súas opcións,⁶ quer no eido lingüístico e discursivo quer no temático-inventivo, no retórico-estilístico e/ou no rítmico-métrico. Máis aínda, a partir das escollas pondalianas estímense como acertos/desacertos outras decisións de diversa escala e aplicación. Por exemplo, a asunción do reto da polimetría ou da dialéctica produtiva que forneceria o encontro franco e non desequilibrado entre lingua coloquial e expresión culta e depurada. Pero tamén, quizais sobre todo, a selección do lugar intelectual e sentimental da enunciación poética, que é tanto como dicir do lugar social-histórico desde o cal canta o poeta.

Tal lugar foi en Ponal o dun afastamento antiburgués e desclasadado –resalta Ferrín–, o dun «escolleito plano ahistórico» (1984, 26) que o crítico dexerga como ‘distanciamento vaticinante’ porque como acto público (político) se ispe de presente e concita a lenda pretérita co presaxio histórico dun tempo xusto.

As repercusións desta lectura son abondo profundas e complexas como para nos deter agora arredor delas. Hai só un aspecto inadiábel que debe ser explicitado. Trátase da concepción figurativa dunha especie de secuestro histórico da nación, reclusa tamén así nun non-lugar en que só a dignidade da acción/resistencia antiburguesa e insubmisiva non poluída de ‘exceso de presente’ preservaría a lexi-

⁶ Sinalarei tres lugares: a observación da poesía e da existencia de Luís Pimentel (55-6), o apuntamento sobre Luís Seoane (100-1) e a nota crítica bímembre sobre Antón Tovar (236-7).

timidade e a oportunidade da palabra poética. A historia silencia a nación: o poeta testifica ese secuestro e anuncia a liberación-revolución futura.

Ao anterior habería que engadir como mínimo dúas marcas máis que nalgún modo foron xa introducidas nesta análise e que como útil periodolóxico acaban por fornecer lecturas críticas de posicións poéticas concretas. A primeira é a independencia da literatura galega como literatura nacional; en particular, a súa emancipación respecto de calquera tronco románico consolidado a partir do clasicismo e do barroco, sinaladamente o español. A segunda é a súa participación desinhibida e libre, de novo como literatura soberana, na rede internacional e intertextual que sen tregua revisita aos clásicos (plurais en linguas, tempos, espazos, condición...) e fai aviventar a tradición. Existe, talvez, unha lei non escrita da comprensión da historia literaria por parte de Ferrín que di que a maior dependencia do hispano corresponde unha menor apertura á república universal das letras e unha menor entidade como semiosfera lingüístico-cultural, tanto no plano das decisións individuais como no colectivo e no nacional-conxuntural (a nación nunha determinada altura). De aí mana, por poñer un caso, a execración do socialrealismo e de calquera variante do realismo coloquial na poesía galega contemporánea, matizada só cando se trata de exculpar traxectorias dunha envergadura cumprida (Celso Emilio Ferreiro, Manuel María).

Os sete períodos que se postulan en *De Pondal a Novoneyra* constitúen e sustentan de certo outras tantas poéticas xeracionais. As xeracións son para Ferrín os axentes significados do proceso literario. A elas corresponde no fundamental a agonística cartografada, a pugna polo control de normas e valores. Só a excepcionalidade de figuras de ruptura como Pondal fai emerxer nese relato a categoría do xenio individual. Por asimilación de premisas historiográficas lindantes coas formulacións de Vodička, Ferrín aborda a reconstrución da norma literaria e da xerarquía epocal en cada un deses sete tempos xeracionais, e investiga asemade o que o teórico checo denominou *eficacia* literaria e extraliteraria da obra, entre a simple influencia estética e unha performatividade de dimensión social.

Á luz da manzanza literaria e da súa dinámica, Ferrín comprende e explica os períodos balizados e as poéticas asociadas, explora a historia literaria como correlato dun proceso de liberación nacional e de xeito patente ou virtual (re)preséntase a si propio -crítico, historiador literario, poeta- como testemuña ou axente discursivo dese proceso. A ordenación de abalos e devalos ilustra ben o que agora me limito a anotar.

Nese campo é perceptíbel a funcionalidade orgánica e narrativa -pero a resultas diso mesmo tamén poetolóxica, por canto esculca, identifica e describe poéticas- de capítulos como «A Escola Formalista» (Méndez Ferrín 1984, 21-30) ou, na beira oposta, «A

poesía da PDE» (225-32).⁷ En medio, localízanse outros como «A xeración de 1925» (51-67), grupo e poética que o historiador retrata como «unha dorosa frustración das nosas letras» (59). No sentido así apuntado, os períodos –o seu proceso– son o foco poetolóxico que permite ver e contrastar o verdadeiro perfil de grupos e individuos. Constitúen a bitácora que garda e acredita a afirmación.

---

7 O devalo da Promoción de Enlace resúmese nestes termos: «Desorientación estética, carencia de unidade creativa e de liñas propias, escaseza de poetas en galego –e pouca constancia no uso da nosa lingua pola banda daqueles que algunha vez fan uso dela– son características do grupo xeracional ó que deben menos as letras galegas do século XX» (228-9).

